

Беценко Т. П.,

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ В ПАРАДИГМІ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ СТУДІЙ: БАЗОВІ ПОНЯТТЯ

Анотація. У статті подано спробу розглянути специфіку лінгвокультурологічного аналізу художнього (поетичного) тексту. З'ясовано зміст цього різновиду роботи з текстом, мету та завдання, подано алгоритм аналізу. Обґрунтовано складники лінгвокультурологічного аналізу. Лінгвокультурологічний аналіз художнього твору осмислено в аспекті його народознавчих, етнографічних, фольклорних зв'язків.

Ключові слова: лінгвокультурологічний аналіз художнього (поетичного) тексту, алгоритм лінгвокультурологічного аналізу тексту, народознавство, мовні рівні аналізу тексту.

Постановка проблеми. Одним із новітніх напрямів філологічних досліджень є лінгвокультурологія – галузь мовознавчої науки, що вивчає вияви культури народу в його мові та мовленнєвій діяльності, способи, засоби та форми, якими «мова зберігає в лінгвокультурах елементи культури й передає їх через тексти в суспільну мовну практику» [2, с. 61]. Культура при цьому мислиться як спосіб життя народу, його духовно-матеріальна буттєвість. Відповідно лінгвокультурологія – комплексна наукова дисципліна про взаємозв'язок і взаємодію «культури та мови в її функціонуванні», про факти, реалії народної дійсності в усій її духовно-матеріальній цілісності, що відбиті (зафіксовані) народним досвідом у мовних знаках та макрознаках; це лінгвістика народознавства – мовносеміотична система, що організує (позначає) культурний (етнічний) континуум; це ментальна цілісність, онтологічно реалізована з допомогою різнорівневих мовних одиниць. Лінгвокультурологія своєрідно перетинається з лінгвофольклористикою, етнолінгвістикою, лінгвокраїнознавством, лінгвосеміотикою тощо, а також з етнографією, етнологією, країнознавством, міфологією, уснословесністю, культурологією, етикетом, релігієзнавством та інше. Одиницею лінгвокультурології є лінгвокультурема.

Аналіз останніх досліджень. Питання зв'язку культури народу та його мови розглядали вже у XIX ст. у рамках порівняльно-історичного мовознавства (Я. Грім, Ф. Буслаєв, І. Гердер та інші), психологічного напрямку лінгвістики (В. фон Гумбольдт, Г. Штейнталь, Г. Пауль, О. Потебня, К. Бюлер та інші), в XX ст. – у неогумбольдтіанстві, лінгвокраїнознавстві, етнопсихолінгвістиці та інших.

Сьогодні питаннями лінгвокультурології в Україні займаються С. Я. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Калашник, Л. Мацько, О. Селіванова, в Росії – Н. Арутюнова, В. Костомаров, Ю. Степанов, Т. Толстая, М. Толстой, в Білорусі – В. Маслова, в Польщі – А. Вежбицька, Є. Бартмінський. Сама собою постає потреба у здійсненні лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту. Розв'язання цієї проблеми порушила Л. Мацько.

На думку Л. Мацько, «лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту передбачає добру загальнолінгвістичну орієнтацію в тексті й вимагає знання теоретичних засад лінгвокультурології, її методології й методики аналізу основних понять лінгвокультурології: лінгвокультурний концепт, національна лінгвокультурна ментальність, лінгвокультурема, культурна сема, культурна конотація, культурний фон, культурний простір, культурна традиція, культурна спадщина, культурна парадигма» [2, с. 61]. Акад. Л. Мацько означила основні напрями (складники) лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту.

Мета розвідки – схарактеризувати зміст, мету та завдання, з'ясувати специфіку та етапи лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту.

Основне **завдання** розвідки полягає в тому, щоб визначити засадничі положення лінгвокультурологічного аналізу як одного з новітніх підходів, застосовуваних до розбору художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту як потреба сьогоденних наукових студій полягає у виявленні різнорівневих мовних одиниць, що безпосередньо вказують на народномовне, лінгвоетнічне, країнознавче середовище/джерело, слугують засобами позначення етнічної дійсності, мають чітко виражене національне забарвлення, орієнтують на етноідентифікацію відтворюваних реалій, слугують маркерами національної картини світу; у встановленні культурної (народознавчої) семантики різнорівневих лінгвоодиниць та їх співвіднесеності з певним етносом; у з'ясуванні народознавчого характеру повідомлюваної в тексті інформації; у пошуку та описові особливостей реалізації в тексті ментальності мовця/автора.

Мету лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту вбачаємо у цілеспрямованому виявленні, аналізі та описові різнорівневих мовних одиниць, що співвіднесені з певним етнокультурним простором, є характерною ознакою народного (етнічного) континууму – його духовно-матеріальної дійсності, позначені народномовним (етномовним) колоритом і створюють культурний фон тексту, ідентифікують його з визначеним етнокультурним буттям, забезпечують відтворення національно картини світу та виступають мовно-естетичними знаками національної культури.

Завдання лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту:

– з'ясувати ідейно-тематичну спрямованість текстової інформації в аспекті її етнокультурної аргументації;

– схарактеризувати загальний культурний фон, який представлений в тексті, встановити співвіднесеність тексту з певною культурою, етносоціумом, що реалізує культурну дійсність

у назвах предметів духовно-матеріальної сутності, мотивувати з погляду традицій певної культури образно-сюжетну канву тексту, персонажі та образи як складники етнодійсності, виявити мовнокультурний феномен тексту з позицій ментальності автора, у контексті доби;

– осмислити стильову та жанрову належність тексту з погляду етнокультурної, мовнокультурної, мовноестетичної дійсності, національних мистецьких традицій, культурно-естетичних настанов, норм;

– пізнати мовнокультурну своєрідність тексту з урахуванням та на основі сфери спілкування й ситуації, на яку орієнтований текст, функцій тексту, фактора адресата, типу мислення, форми та типу мовлення;

– довести лінгвокультурну належність тексту на підставі аналізу його різносистемної мовної організації, виявити засоби та способи відтворення культури (етнодійсності) на прикладі опису мовного матеріалу, спостереженому в тексті;

– встановити різнорівневі мовні одиниці, що пов'язані з певним культурним, культурно-мистецьким, лінгвокультурним, народнопобутовим, народознавчим контекстом і забезпечуть відтворення етнодійсності в тексті, класифікувати та описати лінгвокультурними, схарактеризувати лінгвокультурними з урахуванням етимологічних, культурносемантичних, стильових та стилістичних тощо відомостей;

– розглянути мовно-естетичні знаки національної культури, засвідчені в тексті, як факти інтелектуально-образної діяльності, як показники творчого духу;

– обґрунтувати вагу лінгвокультурних одиниць у плані формування мовно-етнічної картини світу в художньому творі;

– усвідомлено сприйняти лінгвокультурні одиниці, які використані в тексті, як факти мовно-мисленнєвої діяльності індивіда, показники освоєння ним довкілля – рідного чи чужоземного, осмислити майстерність авторського змалювання етноконтинууму на прикладі актуалізації відповідного мовного матеріалу, схарактеризувати вміння митця представити лінгвокультурну дійсність у художньому творі, довести вирішальне значення мовної субстанції, що є тлом, яке створює/відтворює певну етночасопросторову дійсність;

– мотивувати емоційний колорит тексту, співвідносячи його естетику з етнокультурною мовленнєво-етичною, мовленнєво-етикетною традицією певної культури.

Об'єктом лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту вважаємо мовнокультурний феномен організації тексту як різнорівневої, різноаспектної цілісності, що є фрагментом етнобуття, фактом етнодійсності, реалією духовно-матеріальної життєдіяльності етномовця (автора, персонажа тощо), **предметом** – аналіз різнорівневих мовних одиниць, що співвіднесені з визначеним етнокультурним соціумом, виступають характерними складниками його мовно-побутової дійсності, слугують створенню необхідного культурного фону тексту.

Пропонований вид інтелектуально-творчої діяльності зарховуємо до різновиду філологічного аналізу тексту, що також об'єднує його лінгвостилістичний аналіз.

Для виконання власне лінгвокультурологічного аналізу тексту треба добирати твір (фрагмент), який би відзначався виразним народознавчим колоритом. Наприклад, епізод з роману М. Стельмаха «Дума про тебе». Не всі тексти мають яскраве народознавче забарвлення у різнорівневій організації. Часто трапляються тексти з вкрапленнями елементів культури.

Для успішного виконання лінгвокультурологічного аналізу тексту необхідно засвоїти відповідні терміни та оперувати поняттями *лінгвокультурема*, *культурна сема*, *культурна конотація*, *культурний фон*, *концепт культури*, *культурно маркована одиниця*, а також *знак етнокультури*, *національна картина світу*, *етнографізм*, *фольклоризм*, *народнопоетичний символ*, *мовно-естетичний знак національної культури* та інші.

Алгоритм лінгвокультурологічного аналізу художнього (поетичного) тексту передбачає обов'язкове визначення: 1) теми, ідеї, мотивів твору, з'ясування специфіки сюжету та композиції, встановлення образів та персонажів з загальною характеристикою їх зв'язку з національною культурно-мистецькою, літературною традицією, канонами національного літературного жанру, фольклорними джерелами тощо, окреслення культурного часу та культурного простору, що реалізовані в тексті, встановлення культурного фону; 2) обґрунтування стилю тексту, жанру, сфери спілкування, ситуації, на яку орієнтований текст, визначення основних функцій тексту, фактора адресата, типу мислення, форми мовлення з підкресленням етнокультурного, національного характеру означених реалій, їх ментального колориту, етноонтологічної виразності; 3) аналіз загальних стильових рис тексту в етнокультурному аспекті, спостереження за мовною організацією тексту, опис мовних ознак тексту на всіх рівнях з урахуванням етнокультурної, мовнокультурної, етнолінгвістичної, етнографічної, народознавчої інформації: а) характеристика фонічних засобів, реалізованих в тексті, що засвідчують зв'язок з певною етномовнокультурною дійсністю (позначення вимови, наголошування слів та інше); виявлення ознак національно-культурної просодики (ритму, метру та інше); б) аналіз лексичних одиниць, належних визначеному етноконтинууму: вичленування лінгвокультурем, виявлення етнографізмів, діалектної лексики, з'ясування культурних сем номенів, що позначають культурні реалії, встановлення наявності культурологічних концептів з обґрунтуванням їхньої контекстуальної семантики, характеристика лексичного складу тексту як відбиття національно-мовної картини буття, репрезентованої у творі, спостереження за використанням стилістично маркованих етноодиниць, за культурною конотацією стилістичних значень мовних одиниць, визначення їхньої етнокультурної належності та емотивної виразності, етнокультурна характеристика фразеологічних конструкцій, окреслення культурної семантики сталих виразів, їхньої народознавчої належності, особливостей уживання; в) обґрунтування етнолінгвокультурної специфіки граматичної організації тексту: актуалізації національно-мовної словотвірної бази, характерних морфологічних одиниць, національно маркованих граматичних конструкцій як способів та засобів вираження думки, забезпечення актів комунікації (наприклад, у діалозі: – *А чи знаєш, що я тебе хочу спитати?* (народномовна конструкція, використовується у спілкуванні); з'ясування національно-мовного колориту, що властивий синтаксичним структурам (наприклад, звертальним конструкціям *голубе милий*, *голубко сизокрила*, *соколе ясний* та інше); 4) характеристика тропеїстики: виявлення традиційних для певної культури художньо-виражальних засобів, встановлення їхньої культурної семантики, специфіки уживання (трансформації), аналіз епітетів, метафор, перифразів, символів лінгвокультурних одиниць як мовно-естетичних знаків

національної культури з традиційною семантикою, конотацією, специфікою уживання, з урахуванням їхньої архетипової природи, обґрунтування сутності національно-культурної естетики (конотативної семантики), яка притаманна мовним одиницям, опис національно-мовного емоційного колориту тексту як способу та засобу представлення/реалізації культурної інформації, загальний культурно-емоційний фон тексту; 5) фіксація інтертекстуальних культурних зв'язків у тексті, мотивація їхніх стилевих та стилістичних потенцій.

Лінгвокультурологічний аналіз тексту не обов'язково здійснювати на прикладі спостереження за мовною організацією та культурно-стилістичною семантикою одиниць, реалізованих у творах, які присвячені описові української дійсності. Те, що національні художні тексти, по можливості, обов'язково повинні бути проаналізовані у вказаному аспекті, безсумнівно. Але надзвичайно пізнавально спробувати поспостерігати за лінгвокультурологічним оформленням текстів українських письменників, що присвячені описові іноземної дійсності (японської, китайської, польської, німецької та інших): наприклад, уривок з роману П. Загребельного «Роксолана» чи Р. Іванчука «Мальви». Ще цікавіше та суттєвіше – спробувати аналізувати з використанням лінгвокультурологічного підходу тексти закордонних авторів, у яких реалізовано певну картину світу – американську, індіанську, турецьку, казахську, татарську та інші (тексти чи фрагменти творів Ч. Айтматова, О. Хайяма, Ж. Верна, Сервантеса, Р. Стівенсона, О. Уайльда, Д. Аліг'єрі, В. Гюго та інших). Не менш вагомим буде здійснення лінгвокультурологічного аналізу фольклорних текстів (споріднених та неспоріднених культур). Сьогодні, наприклад, відбувається взаємодія та переплетення, взаємопроникнення, трансформація української та китайської культур – відповідно – неоднозначне тлумачення семантики символів, українська національна символіка в смисловому плані стирається та забувається, замінюючись трактуваннями інакомовнокультурного середовища. Пізнавальний потенціал такого аналізу – невичерпний. Наступною сходинкою, напевне, буде здійснення компаративного лінгвокультурологічного аналізу поетичних текстів чи фрагментів прози.

Лінгвокультурологічний аналіз пов'язаний з прагненням осмислено сприйняти, декодувати іншу етнічну дійсність при допомозі мови, що є фактом цієї дійсності.

Висновки. Отже, світ (картина світу народу) пізнається через текст. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту (як поетичного, так і прозового) – плідна галузь пізнавально-інтелектуальної діяльності. Означений різновид роботи зорієнтований на пошук та опис елементів – різнорівневих мовних одиниць, що вказують на певне культурне середовище, етнодійсність.

Література:

1. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ: Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
2. Мацько Л. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту. *Культура слова*. 2011. Вип. 75. С. 56–66

Беценко Т. П. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту в парадигмі сучасних наукових досліджень: базові поняття

В статті представлено спробу розглянути специфіку лінгвокультурологічного аналізу художнього (поетичного) тексту. Вияснено содержание этой разновидности работы с текстом, цели и задачи, представлен алгоритм анализа. Обосновано составляющие лингвокультурологического анализа. Лингвокультурологический анализ художественного произведения осмыслен в аспекте его народоведческих, этнографических, фольклорных связей.

Ключевые слова: лінгвокультурологічний аналіз художнього (поетичного) тексту, алгоритм лінгвокультурологічного аналізу тексту, народоведение, языковые уровни анализа текста.

Betsenko T. Linguoculturological analysis of artistic text in the paradigm of modern scientific researches: basic concepts

Summary. The article presents an attempt to consider the specifics of linguistic cultural analysis of an artistic text. The contents of this type of work with the text, goals and tasks are clarified, the analysis algorithm is presented. The components of the linguistic cultural analysis are justified. The linguistic cultural analysis of an artistic work is interpreted in the aspect of its folk-cultural, ethnographic, folklore connections.

Key words: linguistic cultural analysis of the artistic text, algorithm of linguistic cultural analysis of the text, ethnology, language levels of text analysis.